

УДК 378.02

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Опалюк Т.Л.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

У статті розглянуто та проаналізовано основні положення методології дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів. На рівні перспектив подальшого дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів набудуть свого змістового наповнення положення щодо використання дидактичного потенціалу організації процесу навчання гуманітарних дисциплін у вищій педагогічній школі з проєкцією на цілеспрямоване формування компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя.

Ключові слова: компетентність; компетентнісний підхід; рефлексія; соціальна рефлексія; освітній процес; вищий педагогічний навчальний заклад; майбутні вчителі; соціалізація.

Постановка проблеми. Намагання свідомо та глибоко вивчати проблему модернізації вищої школи в цілому та вищої педагогічної школи зокрема відбивається в дослідженні наявних протиріч у сучасному українському суспільстві, які так чи інакше торкаються кожного споживача освітніх послуг, представників наукової спільноти, кожного студента. Дуже часто кризові явища в системі вищої освіти дослідники прямо чи опосередковано пов'язують з відсутністю дійсно компетентних спеціалістів, котрі опанували належну систему професійно-ціннісних смислів-орієнтацій, які були би здатні реалізувати свій фаховий та особистісний потенціал у царині освіти. Саме тому актуалізується проблема підготовки висококваліфікованих майбутніх учителів у системі вищої педагогічної освіти. Важливою складовою фахової підготовки сучасного вчителя є забезпечення його здатності виявляти себе як сформовану соціально зрілу особистість, здатну виконувати свої функціональні обов'язки не лише як педагога-предметника, але й здійснювати рефлексію контраверсійних соціальних процесів, які відбуваються в Україні та світі. Отже, власне цим пояснюється потреба формування компетентності соціальної рефлексії студента вищого педагогічного навчального закладу, що й виявляється ще однією важливою складовою дослідження компетентностей майбутнього вчителя, які би визначали його здатність і готовність розв'язувати розмаїття комплексних і суперечливих соціально забарвлених ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали положення, у яких розкрито питання філософії освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, І. Прокопенко); методології вивчення педагогічних явищ і процесів та їх моделювання (Б. Глинський, І. Зязюн, В. Краєвський, Н. Кузьміна), теорії розвитку особистості (А. Адлер, К. Абульханова-Славська, А. Бандура, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонт'єв, А. Маслоу, С. Рубінштейн, К. Роджерс); теорії діяльності (Б. Анан'єв, П. Гальперін, І. Зимня, О. Леонт'єв, В. Ляудіс, Н. Талізін); концепції соціалізації особистості та факторів, що впливають на цей процес (І. Бех, Є. Бондаревська, А. Гром-

цева, І. Зязюн, А. Линда, О. Сухомлинська, І. Якіманська); специфіки організації освітнього процесу вищого навчального закладу (А. Алексюк, С. Архангельський, Я. Болюбаш, В. Євдокимов, В. Кремень); закономірності професійного становлення особистості (Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, З. Курлянд, А. Маркова, Н. Ничкало, В. Сластьонін, Л. Хомич).

Мета статті полягає в узагальненні та цілісному концентрованому представленні основних методологічних положень, котрі покладаються в основу дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Необхідність появи нових стандартів, які б чітко висвітлювали компетенційно-компетентнісні вимоги до рівня педагогічної освіти, зумовлює прагнення розробляти їх з урахуванням загальноєвропейських вимог, серед яких провідне місце належить: інтенсифікації професійно-практичної складової фахової підготовки майбутніх спеціалістів вищої кваліфікації освітньої галузі.

Доцільно також звернуту належну увагу на факт того, що українська освітня система в умовах реалізації інтенсивних євроінтеграційних процесів перетворюється на дійсно відкриту щодо зовнішніх впливів, котрі спонукають студентів вищої педагогічної школи, майбутніх фахівців освітньої галузі, до свідомого професійно-педагогічного самовдосконалення, саморозвитку та самореалізації як гарантії майбутньої конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Разом з тим, академічна мобільність, соціальна мобільність, автономність, незалежність, активність, самостійність, предметно-спеціальна обізнаність, компетентність сучасного студента набувають статусу базових, провідних характеристик, котрі вирішально-інфлуентивно впливають на успішність майбутньої професійної педагогічної діяльності.

Компетентнісний підхід (Н. Бібік, В. Бондар, М. Євтух, І. Зимня, В. Краєвський, О. Малихін, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко, А. Хуторської та інші) у східнослов'янському освітньому просторі нині відіграє роль універсальної методологічної парадигми: змінюються концептуально-засадничі

основи та принципи фахової підготовки спеціаліста, вища освіта трансформується зі знаннєво орієнтованої, якою вона була ще з часів появи перших європейських університетів, на практико орієнтовану. Увага вчених до проблем компетентності пов'язана, перш за все, з якісними змінами, широкомасштабними технологічними інноваціями, що відбуваються в суспільстві, економіці, промисловості. Декілька десятків років тому людина мала змогу застосовувати певний наявний набір знань, умінь, навичок протягом певного періоду часу майже без змін, то бурхливий науковий розвиток, проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери людської діяльності, активовані міграційні процеси вимагають формування в студента вищого педагогічного навчального закладу не лише згаданого набору знань, що складають фахову основу підготовки за тією чи іншою спеціальністю, але й формування професійно значущих якостей і здатностей особистості.

Тому в останнім часом до поля зору науковців потрапляють проблеми формування різноманітних компетентностей майбутніх спеціалістів: уважаються ґрунтовно дослідженими питання формування професійної (М. Вачевський, Н. Гончарова, Р. Гуріна, В. Дьомін, Д. Демченко, А. Дорофеев, С. Дружилов, В. Желанова, О. Железняк, О. Пахомова, С. Остапенко), комунікативної, мовної, мовно-мовленнєвої, читацької компетентності індивіда (Н. Гез, Л. Демчук, Н. Євтушенко, Ю. Ємельянов, І. Зимня, С. Козак, І. Кожем'якіна, Н. Комісарова, І. Мегалова, М. Орап, В. Охотнікова, Л. Петровська, І. Сіяговська, Е. Соловійова). Способи й засоби реалізації компетентнісного підходу в умовах фахової підготовки майбутніх спеціалістів висвітлено у працях А. Гребенцикової, О. Железняк, І. Родигіна, О. Семенова, спільні засади компетентнісного й контекстного підходів визначають А. Вербицький, В. Желанова.

Професор О. Малихін неодноразово у своїх наукових працях, спираючись та узагальнюючи досвід попередників та науковців, що працюють активно над проблемою в сучасній Україні, наголошує на тому, що в суто практичній площині в реаліях сучасної української системи освіти та в умовах фахової професійної підготовки спеціалістів реалізація провідних положень компетентнісного підходу дає змогу відійти у професійній освіті від її орієнтації на відтворення знань до їхнього застосування у більш доскональній формі. Певної акцентуації набуває положення про необхідність «зняти» диктат об'єкта (предмета) праці; покласти в основу стратегії освіти підвищення гнучкості її форм і методів на користь розширення потенційних можливостей працевлаштування випускників вищих навчальних закладів та вдосконалення їхніх здатностей виконувати розширений обсяг функцій і завдань; забезпечити пріоритет міждисциплінарно-інтегрованих вимог до результату освітнього процесу; пов'язати більш тісно мету освіти майбутніх фахівців з ситуаціями їхньої самореалізації у світі професійної праці; орієнтувати людську діяльність на нескінченну розмаїтість професійних і життєвих ситуацій [1].

Ю. Зінковський говорить у своїх роботах про те, що вітчизняна вища освіта втратила авто-

ритет соціального інституту – тобто освіти, яка базується на оволодінні адекватними сучасності елементами світової та національної культур, рисами прогресивності, духовності, моральності, демократизму й гуманізму [2]. Отже, маємо підстави на гіпотетично-прогностичному рівні стверджувати, спираючись на наведені положення та певним чином їх узагальнюючи, що мета професійної освіти у вищій педагогічній школі, – підготовка випускника з гармонійно розвиненими соціально-суспільними, духовно-інтелектуальними якостями та глибокою професійно-педагогічною підготовкою, – може бути досягнута на ґрунті формування соціальної та рефлексійної компетентностей майбутнього спеціаліста.

Разом з тим, звертаємося до низки положень, презентованих у наукових дослідженнях, що унаочнюють коло проблем, пов'язаних з формуванням визначених компетентностей студентів в умовах вищого педагогічного навчального закладу. В освітньо-філософській площині ціннісні пріоритети фахової підготовки майбутніх спеціалістів ретельно вивчаються у працях В. Белікова, Б. Гершунського, С. Гессена, С. Зіміна, Ю. Зінковського, І. Зязюна, М. Кагана, В. Лугового. Специфіку організації та здійснення навчального процесу у вищій школі в цілому та у вищій педагогічній школі зокрема висвітлено в науковому доробку А. Алексюка, Л. Артемової, С. Архангельського, Я. Болубаша, В. Бондаря, Н. Бордовської, В. Бураяка, С. Вишнякової, С. Вітвіцької, В. Євдокімова, М. Євтуха, Л. Кондрашової, Н. Кузьміної, З. Курлянд, О. Малихіна, І. Прокіпенка, В. Чайки, М. Фіцули.

Вартує окремого вивчення низка дисертаційних робіт, у яких аналізується феномен соціокультурної та міжкультурної компетентностей (С. Бахтеєва, М. Боліна, А. Гусева, Н. Кормягіна, Т. Овсяннікова, С. Рачева, А. Рібакова, О. Усик та інші).

Психолого-педагогічні основи дослідження практичної складової організації та здійснення освітнього процесу в умовах вищої школи знаходимо у працях О. Анісімової, А. Брушлинського, В. Вілюнас, Е. Зеєра, Р. Немова, Л. Подольак та інших.

О. Малихін зазначає, що компетентність сьогодні – це одиниця виміру освіченості людини, оскільки здобуті вміння та навички є недостатнім виміром рівня якості освіти. Компетентність розглядається також як базова характеристика особистості, бачення вирішення проблемних ситуацій, стійка її частина, за якою можна передбачити поведінку людини як в життєвих ситуаціях, так і в професійних. Компетенція не зводиться до простої суми знань і вмінь через те, що значна роль у її прояві належить обставинам, тобто умовам, у тому числі – педагогічним. Володіти сукупністю компетенцій, необхідних для успішної інтеграції в сучасному соціумі, – означає вміти мобілізувати в даній ситуації отримані знання й досвід. Компетенція одночасно тісно пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових відносин, налаштованих на умови конкретної діяльності [4].

Узагальнення наявного наукового досвіду вивчення досліджуваної проблеми на різних рівнях методології дає змогу конкретизувати простір авторських дослідницьких зусиль і визначити,

що сприятлива основа для формування компетентності соціальної рефлексії сучасних студентів – майбутніх учителів – може бути створеною саме у процесі навчання гуманітарних дисциплін.

Вітчизняна вчена, академік Н. Бібік здійснює рефлексивний аналіз практики запровадження ідей компетентнісного підходу в український освітній простір. Вона переконана, що оскільки основа унікальності глобальної освіти – у її змісті, у відборі галузей людського досвіду, котрі є найхарактернішими для нашої дійсності з її плюралізмом, всеохоплювальною залежністю та постійними перетвореннями, то корективи в змісті освіти через запровадження компетентнісного підходу мають ґрунтуватися або принаймні враховувати принцип глобально орієнтованої освіти. Вона пояснює це тим, що компетентності мають охоплювати такі якості особистості, які дозволяють інтегруватися в широкий світовий соціокультурний контекст [3].

Аналіз практичної роботи вищих навчальних закладів освіти й узагальнення власного досвіду викладання гуманітарних дисциплін уможливають виявлення наявності певних суперечностей, що існують та певним чином можуть бути усунені за результатами проєктованого наукового вивчення досліджуваної проблеми:

- між потребою ліквідації сталих стереотипів щодо змісту й сутності фахової підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів та існуючою лакуною у використанні нових показників якості цієї підготовки;

- між об'єктивним процесом залучення української освітньої системи до загальноєвропейських стандартів і норм здійснення навчальної діяльності у вищих закладах освіти з переважанням різноманітних форм і видів студентської соціальної роботи та традиційною організацією навчальної діяльності з масовим використанням відокремлених від соціальних проблем навчальних ситуацій у вітчизняному освітньому просторі;

- між об'єктивною вимогою формування студента – носія різноманітних компетентностей, чільне місце серед яких займає компетентність соціальної рефлексії, – та домінуючим орієнтуванням вищої педагогічної школи на абстрактного середнього студента, стихійно сформульованими підходами до формування студентських компетентностей і їх складників.

Як об'єкт дослідження визначаємо процес навчання гуманітарних дисциплін у вищій педагогічній школі. У якості предмета дослідження є: зміст, форми, методи, прийоми і засоби формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін у вищому педагогічному навчальному закладі.

За мету передбачуваного дослідження обираємо прагнення на основі теоретичного, комплексного, цілісного, порівняльного та системного аналізу сучасних дидактичних моделей навчання обґрунтувати теоретико-методологічні засади та визначити сутність проблеми формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін, експериментально довести доцільність розробки відповідної структурно-функціональної дидактичної моделі та технології її впровадження в освітній процес вищої педагогічної школи.

Досягнення мети має стати більш реальним й ефективним за умови її конкретизації та локалізації відповідно до напрямів дослідження в низці завдань передбачуваного науково-дослідного пошуку. До таких завдань відносимо наступні:

- на основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної вітчизняної та зарубіжної літератури з'ясувати стан розробленості проблеми формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін та розкрити теоретико-методологічні засади її дослідження;

- визначити системно-синергетичне розуміння феномену «компетентність соціальної рефлексії вчителя» та теоретично обґрунтувати необхідність уточнення сутності відповідного поняття та конкретизувати його психолого-педагогічний зміст;

- розробити інтегрально-комплікативну структуру компетентності соціальної рефлексії вчителя;

- дослідити психолого-педагогічні чинники та механізми дидактичного впливу на ефективність формування досліджуваного феномена та виявити й дефініціювати комплекс дидактичних умов формування компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя як фундаційної основи розробки відповідної структурно-функціональної моделі;

- змоделювати концептуально об'єднану дидактичну систему формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін на засадах інтеріоризації соціокультурного та предметно-фахового знання;

- уточнити критеріальну базу оцінки ефективності реалізації технології впровадження розробленої моделі в освітній процес вищого педагогічного навчального закладу;

- теоретично узагальнити, експериментально перевірити доцільність створення комплексу дидактичних умов та імплементації в освітній процес вищої педагогічної школи обґрунтованої моделі через реалізацію технології її впровадження.

Здійснення будь-якого фундаментального наукового дослідження передбачає визначення та узагальнене формулювання його концепції. Отже, спробуємо визначити та на прогностичному рівні презентувати концепцію дослідження проблеми формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін, що може бути дефініційована як така, що полягає в розкритті сутності системно-синергетичного розуміння феномену компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя на ґрунті усвідомлення, активації, стимулювання та формування психічних процесів, пов'язаних з реалізацією процесів самоактуалізації; самоуправління; самовдосконалення та самореалізації в соціокультурному середовищі вищої педагогічної школи, а також вияву соціосуб'єктних якостей структури особистості студента, що мають визначати ефективність засвоєння ним інтеріоризованих знань і способів їх здобуття на соціокультурному, професійно-педагогічному та предметно-фаховому рівнях, і тим самим обумовлювати зміст й етапи реалізації соціокультурних, психолого-педагогічних та дидактико-методичних впливів, які у своїй сукупності створюють цілісну дидактичну систему, яка імплементується в освітній процес вищого педагогічного на-

вчального закладу як результат моделювання та технологізації процесу впровадження.

Відповідно до представлені концепції дослідження формулюємо загальну гіпотезу дослідження, яка, на наше переконання, полягає у припущенні про те, що теоретико-методологічне обґрунтування доцільності розробки та впровадження в освітній процес вищої педагогічної школи інтегральної структурно-функціональної дидактичної моделі формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін на засадах компетентнісного підходу забезпечить суттєве підвищення ефективності формування їх суб'єктних якостей, пов'язаних з реалізацією процесів самоактуалізації; самоуправління; самовдосконалення та самореалізації в соціокультурному середовищі вищої педагогічної школи, а також вияву соціосуб'єктних якостей структури особистості студента та позитивну динаміку рівня розвитку в студентів психолого-педагогічної, фахово-предметної, методологічної, методичної та самоосвітньої компетентностей як таких, що є безпосередньо взаємкорелятивними з рівнем сформованості компетентності соціальної рефлексії у структурі компетентності вищого ієрархічного порядку – професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя.

На загальнонауковому та конкретно науковому (предметно науковому) рівнях методологічну основу дослідження становлять: загальнонаукова методологія як спосіб пізнання психолого-дидактичних фактів, явищ, процесів, що відображає їх взаємозв'язок, взаємообумовленість і взаємозалежність; сучасні теорії педагогічної діяльності щодо пізнання, проектування та моделювання процесів і явищ в освіті, засвоєння знань у процесі діяльності й інтерактивного спілкування; ідеї соціальної, педагогічної та психологічної наук про сутність особистості та пріоритетність вияву нею соціоактивності, самостійності, незалежності й автономності, що відбиваються в реалізації процесів самоактуалізації, самоуправління, самовдосконалення, самореалізації на засадах їх соціозначущої рефлексійної інтеграції; педагогічні концепції дослідного, розвивального, проблемного, особистісно-орієнтованого, комбінованого, інтегрованого та ситуаційно зумовленого навчання за свідомого вияву соціальної та рефлексійної позицій; гносеологія, сучасні теорії педагогічної діяльності щодо пізнання та моделювання процесів і явищ в освіті, засвоєння гуманітарних знань у процесі комунікативної соціально значущої діяльності; ідеї педагогічної і психологічної наук про сутність особистості; концепція особистісно орієнтовано-

го навчання; історичний і системно-комплексний принципи науково-педагогічного пошуку; історико-педагогічний і системно-синергетичний принципи науково пошуку у площині дидактики вищої школи, провідні дидактичні принципи: культуровідповідності, природовідповідності, наступності, суб'єктності, самостійності, автономності, соціальної, практичної і професійної спрямованості, зв'язку з життям на основі свідомої рефлексії.

Вихідні положення дослідження ґрунтуються на Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції розвитку освіти до 2025 року.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на ґрунті здійсненого аналізу основних методологічних положень, що покладаються в основу дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх вчителів, а також сформульованих на гіпотетично-прогностичному рівні узагальнених і цінних для дидактики вищої школи тверджень, доведено доцільність здійснення окремого фундаментального дослідження, яке передбачає вивчення теоретико-методологічної основи та запровадження практичних дидактико-методичних рекомендацій у площині окресленої науково-педагогічної проблеми, а саме: потреба формування компетентності соціальної рефлексії студента вищого педагогічного навчального закладу – майбутнього вчителя, – як здатності й готовності розв'язувати розмаїття комплексних і суперечливих соціально забарвлених ситуацій у майбутній професійно-педагогічній діяльності.

Перспектива подальшого дослідження вивчаної дидактичної проблеми має вбачатися в деталізованому розкритті та теоретичному обґрунтуванні концепції, гіпотези, комплексу дидактичних умов, структурно-функціональної моделі формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін та відповідної технології реалізації тої моделі як запровадження в реальному освітньому процесі вищої педагогічної школи цілісної дидактичної системи цілеспрямованого формування досліджуваного феномена. Окремого деталізованого вивчення потребує питання використання прихованого та ще нерозкритого дидактичного потенціалу організації та здійснення навчання у вищій педагогічній школі з проекцією на цілеспрямоване формування компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя; рефлексійного аналізу освітньої й самоосвітньої соціально значущої діяльності на інтеграційній основі як чинника соціалізації особистості.

Список літератури:

1. Малихін О. В. Методологічні основи визначення дидактичних умов у дослідженнях з теорії навчання (у вищій школі). Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2013/215-203-2.pdf>
2. Зінковський Ю. Перспективи розвитку професійно-технічної освіти / Ю. Зінковський // Професійно-технічна освіта. – 2001. – № 4. – С. 19–21.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики: [монографія] / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина та ін.; [під заг ред. О. В. Овчарук]. – К.: К. І. С., 2004. – 112 с.
4. Малихін О. В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник О. В. Малихін, І. Г. Павленко, О. О. Лаврентьєва, Г. І. Матукова. – Київ: КНТ, 2014. – 262 с.

Опалюк Т.Л.

Каменец-Подольский национальный университет
имени Ивана Огиенко

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассматриваются и анализируются основные положения методологии изучения проблемы формирования компетентности социальной рефлексии будущих учителей. На уровне перспектив дальнейшего исследования проблемы формирования компетентности социальной рефлексии будущих учителей приобретает свое содержательное наполнение положение относительно использования дидактического потенциала организации процесса обучения гуманитарных дисциплин в высшей педагогической школе с проекцией на целенаправленное формирование компетентности социальной рефлексии будущего учителя.

Ключевые слова: компетентность; компетентностный подход; рефлексия; социальная рефлексия; образовательный процесс; высшее педагогическое учебное заведение; будущие учителя; социализация.

Oralyuk T.L.

Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University

FUNDAMENTALS OF METHODOLOGY OF RESEARCH FOR PROBLEM OF FORMATION OF COMPETENCE OF SOCIAL REFLECTIONS OF FUTURE TEACHERS

Summary

The article deals with the subject matter and analyzes the major provisions of the methodology of studying the problem of formation of the future teachers' competence of social reflection. At the level of the prospects for further studies of the problem of formation of the future teachers' competence of social reflection acquires its content filling basing on the use of the didactic potential of the learning process of the humanities organization in higher educational school aiming the purposeful formation of the future teachers' competence of social reflection.

Keywords: competence; competence-based approach; reflection; social reflection; educational process; higher educational establishments; future teachers; socialization.